

Czene Gábor

Emlékezet és politika: a Sorsok Háza kálváriája

A kormány kész akár éveket is várni a Józsefvárosi pályaudvar helyén épülő új emlékközpont, a Sorsok Háza átadásával. Pedig nem így indult. Nagyon nem. Az intézményt – pénzt és energiát nem kímélve – rohamtempóban akarta összehozni a kormány. A megnyitó ünnepség eredetileg tavaly április közepén lett volna. Már nem csupán az a kérdés, mikor nyílik meg a Sorsok Háza, hanem egyre inkább az is, mi lesz Schmidt Máriával.

60

„A magyar holokauszt az egész magyar nemzet, az összmagyarság tragédiája. Minden erőszakkal elhurcolttal kevesebben és kevesebben lettünk, bárhogyan is számoljuk az áldozatokat, mert egy emberélet kiontása is sok. Fölfoghatatlanul pótolhatatlan a hiány.” – A magyar holokauszt 2014-re meghirdetett emlékévének szellemi alapvetéseiből, a Miniszterelnökség kiadványából idéztünk.

A vészkorszak hetvenedik évfordulójára készülve Lázár János, a Miniszterelnökséget vezető államtitkár (majdani miniszter) 2013 szeptemberében jelentette be a holokauszt-emlékbizottság parlamenti ülésén, hogy a kormány 5 milliárd (plusz áfa, összesen 6,6 milliárd) forintot biztosít a Sorsok Háza – Európai Oktatási Központ nevű intézmény létrehozására.

A szakmai munka vezetésére Schmidt Mária, a Terror Háza Múzeum főigazgatója kapott megbízást. Schmidt hangsúlyozta, hogy a józsefvárosi intézmény nem kíván a Páva utcában lévő emlékközpont helyébe lépni, sokkal inkább kiegészíteni szeretné azt.

Pontosan tudni lehetett, hogy a Horthy-korszakot mentegető nézetei miatt Schmidt Mária nem ör-

vend osztatlan népszerűségnek. Ennek ellenére személyét a zsidó szervezetek részéről – talán „jobb a békesség” alapon – akkor még senki nem kifogásolta. Az elnevezéssel viszont akadtak gondok. Az emlékbizottság ülésén Zoltai Gusztáv, a Mazsihisz (Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége) ügyvezető igazgatója – róla még lesz szó – felvetette például, hogy szerencsésebb lenne a „Zsidó Sorsok Háza” névválasztás, esetleg Kertész Imre Nobel-díjas regénye nyomán a „Sorstalanság Háza”.

Utóbbi Németh Zsolt külügyi államtitkár tetszését is elnyerte, de az intézmény neve azóta sem módosult. Pedig a sajtóban György Péter esztéta vagy éppen Sós Csaba közgazdász már a kezdetekkor meggyőzően érvelt amellett, miért lenne jó valami mást találni. Hiszen a „sors” az előre nem látható eseményeket, nem befolyásolható véletleneket jelöli. A holokauszt azonban tervezett, tudatosan végrehajtott népirtás volt.

A leginkább aggályosnak a határidő tűnt. A kormány deklarálta, hogy 2014. április 16-án, a magyarországi holokauszt emléknapján – tehát bő fél év múlva – megnyitják a Sorsok Házát. Köves Slomó, az

EMIH (Egységes Magyarországi Izraelita Hitközség) vezető rabbija az emlékbizottság ülésén szóvá is tette: félt, hogy a megnyitó közelsége nem hagy elegendő időt az „érzékeny tartalom” megfelelő előkészítésére. Lázár János erre csak annyit mondott, hogy széles körű konszenzusra lesz szükség, elvégre a Sorsok Házának nemcsak a Kárpát-medencében, de egész Európában vezető intézménnyé kell válnia.

Időközben megalakult a Sorsok Háza nemzetközi tanácsadó testülete is. Tagjai: Anne Applebaum Pulitzer-díjas újságíró; Annette Lantos, a Tom Lantos Alapítvány elnöke, Tom Lantos özvegye; Chava Baruch, a Jad Vasem intézet oktatási vezetője, a magyar részleg vezetője; Gabriel Gorodetsky, az Oxfordi Egyetem történésze; Haraszi György történész, az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem (OR-ZSE) történeti tanszékének vezetője, a Történeti Intézet munkatársa; Heisler András, a Mazsihisz elnöke; Joshua Muravchik külpolitikai szakértő, a John Hopkins Egyetem oktatója; Michael Wolffsohn, a müncheni Universität der Bundeswehr, a német hadsereg egyetemének professzora; Rabbi Andrew Baker, az International Jewish Affairs – American Jewish Committee igazgatója; Schmidt Mária; Szász János Balázs Béla-díjas filmrendező; Yehudit Shendar, a Jad Vasem Múzeum vezető kurátora.

Megjegyzendő: az ötlet, hogy a bezárt Józsefvárosi pályaudvaron új emlékhely létesüljön, eredetileg Szita Szabolcs történésztől, a Páva utcai központ (volt) igazgatójától származott. Szita nem állami forrásokból, hanem külföldi alapítványok és nagykövetségek támogatá-

sával akarta előteremteni a szükséges pénzt.

Schmidt Mária nem hallott róla, hogy Szita Szabolcsnak már több éve kidolgozott elképzelése van a pályaudvar átalakításáról. Schmidt abban a hiszemben volt, hogy a kezdeményezés Lázár Jánostól ered, aki néhány hónappal azelőtt kezdte érlelni a gondolatot. Még az is lehet, hogy Szita „tőlünk vette az ötletet” – mondta a Terror Háza Múzeum főigazgatója arra utalva, hogy Hódmezővásárhelyen létrejött egy hasonló intézmény.

Tény, hogy Szita Szabolcs nem került be a Sorsok Háza nemzetközi tanácsadó testületébe.

2013 novemberében Heisler András, a Mazsihisz elnöke jelezte, hogy – mivel a szűkös határidő miatt gyors döntésekre van szükség – a tanácsadó testület nem tud érdemben részt venni az operatív munkában. Javasolta, hogy Schmidt Mária alakítson ki napi kapcsolatot olyan szakértőkkel, akik elismert kutatóknak számítanak, és a magyar zsidóság speciális szempontjait is képesek megjeleníteni.

Schmidt elismerte, hogy nem lesz könnyű tartani a határidőt, de úgy vélte, nem is lehetetlen. A nap huszonnégy órájában, megfeszített munkával kell dolgozni: „Ez a feladat, meg kell csinálni, és kész.”

A kivitelezés felelőse Fürjes Balázs, a budapesti nagyberuházásokért felelős kormánybiztos lett. (A kivitelező pedig a Market Zrt.) Novemberben még Fürjes hivatala is bízott abban, hogy tartható a határidő. Ha a közeljövőben a kivitelezés megindulhat, akkor „szervezett munkavégzés mellett az építkezés rendkívüli gyorsasággal befejezhető”.

Utólag sem találunk magyarázatot rá, hogyan képzelte a kormány,

hogy szellemi és technikai értelemben egyaránt elkészül 2014. április 16-ra a beruházás. Ahogy teltek-múltak a hetek, úgy vált egyre nyilvánvalóbbá, hogy ebből nem lesz semmi.

2014. február elején Gerő András történész már nem köntörfalazott, egy vitafórumon – a Sorsok Háza-projekt résztvevőjeként a Bálint Házban – kijelentette, hogy a kormány „idióta határidőt” szabott az intézmény átadására. A belső tartalom egészen biztosan nem készülhet el addig, mert ez „fizikailag és intellektuálisan is lehetetlen”. Gerő úgy vélte, reálisabbnak tűnik 2015 januárja, a budapesti gettó felszabadításának évfordulója. Amivel nincs semmi baj, elvégre Magyarországon már hozzászoktak az emberek ahhoz, hogy semmi nem készül el időre. Gerő András igyekezett megnyugtatni a jelenlévőket, hogy – amikor már lesznek „kimunkált elemek” – nyilvánosságra hozzák a Sorsok Háza koncepcióját.

Ugyanezen a fórumon Karsai László történész Schmidt Máriát támadta. Közölte, az „áldozatok emlékének arculcsapása”, hogy éppen őt nevezték ki az új emlékközpont vezetőjévé. Még azt sem lehet mondani, hogy Karsai túlságosan elragadtatta volna magát. Hisz nem sokkal korábban, a Mazsihisz sajtótájékoztatóján arról beszélt: Schmidt Máriától elvárni, hogy szembenézésre és önvizsgálatra készítő kiállítást hozzon létre a Józsefvárosban, annyira abszurd gondolat, mintha erkölcsi útmutatást kérnénk egy nyilvánosház vezetőjétől. (Karsai László utóbb női mivoltában megkövette Schmidt Máriát, történészi tevékenységéről viszont fenntartotta véleményét.)

A Bálint Házban rendezett vitést idején már javában zajlott az

emlékezetpolitikai háború. A kormány a Magyar Közlöny szilveszterkor megjelent számában hozta a közvélemény tudomására, hogy suttymban arról döntött: a Szabadság téren – a szokásos engedélyeztetési eljárások megkerülésével, nemzetgazdasági szempontból kiemelt jelentőségű projektként – német megszállási emlékmű épül.

Minél több információ derült ki a tervről, annál nagyobb lett a tiltakozás. A fideszes alaptörvény szellemiségével összhangban a német birodalmi sást és Gábrriel arkangyalt ábrázoló alkotás – Párkányi Raab Péter szobrász bevallott szándéka szerint – Magyarországot ártatlannak próbálta beállítani, minden felelősséget a náci Németországra hárított a vészkorszakért. (A folyamatosan zajló tüntetések miatt a megszállási emlékművet végül jókora késéssel, a módosított határidőt is túllépve fejezték be. Ünnepeyes avatás nem volt, a szobrot az éj leple alatt állították a helyére. Azóta is tartanak a tiltakozások, az „Eleven Emlékmű” kezdeményezésére pedig civil emlékhely jött létre a Szabadság téren.)

Felháborodást váltott ki a Boross Péter volt miniszterelnök által gründolt Veritas Történetkutató Intézet főigazgatójává kinevezett, a posztra máskülönben egyedül pályázó Szakály Sándor történész bemutatkozó nyilatkozata is. Szakály az 1941-es, Kamenyec-Podolszkijba történt – mintegy 18-20 ezer, más források szerint ennél is több kitoloncolt zsidó áldozatot követelő – deportálást „idegenrendészeti eljárásnak” nevezte. (A botrány kirobanása után megkövette azokat, akiket megsértett. Azzal védekezett, hogy ő csak a korabeli szóhasználatot idézte. A Demokratikus Koalíció feljelentette holokauszttagadás

miatt, ám az ellene indított eljárást büncselekmény hiányában megszüntették.)

A Zsidó Közösségi Kerekasztal ülésén a „vitatott emlékezetpolitikai kérdésekben” a Mazsihisz nem kapott megnyugtató választ a kormánytól. Lázár János közölte, nincs felhatalmazása rá, hogy megállapodjon. Ígérte, hogy a felvetett problémákat továbbítja Orbán Viktor miniszterelnöknek.

Rohamosan közeledett a Mazsihisz februári rendkívüli közgyűlése, de a miniszterelnök nem reagált. Gyaníthatóan a kormány nem hitte el, hogy a Mazsihisz valóban elszánta magát a – szimbolikus értelemben vett – kemény fellépésre. A kormány elszámította magát. A rendkívüli közgyűlés nagy többséggel a bojkott mellett döntött, azaz kimondta, hogy a Mazsihisz nem vesz részt a holokauszt-emlékévkormányzati programjaiban. A kormány oldaláról nem történt érdemi előrelépés, az elmúlt években negatív irányba fordult emlékezetpolitikai gyakorlat nem változott – indokolta döntését a közgyűlés.

Szakály Sándor felmentése mellett a Mazsihisz a Szabadság téri emlékmű és a Sorsok Háza leállítását szerette volna elérni. A Sorsok Házával kapcsolatban az szerepelt a közgyűlési határozatban, hogy „történelemfelfogása a mai napig ismeretlen a Mazsihisz szakemberei számára, a projekt vezetője pedig érdemben nem működik együtt a Mazsihisszel”.

A rendkívüli közgyűlés után a Mazsihisz vezetői – „Igen Tisztelt Miniszterelnök Úr” megszólítással – levelet írtak Orbán Viktornak. Ebben egyebek mellett megismélték, hogy a zsidó közösség aggodalommal tekint a Sorsok Háza nevű józsefvárosi projekt megvalósulásá-

ra. Sokan feleslegesnek tartják – állapították meg a Mazsihisz vezetői –, hogy az első Orbán-kormány alatt létrehozott Páva utcai intézmény mellett újabb emlékközpont jöjjön létre Budapesten. Mások a helyszín kiválasztását, az elnevezést vagy a „gyermekholokauszt” koncepcióját kritizálják. „Ráadásul a projektet irányító dr. Schmidt Mária főigazgató asszonnyal való kapcsolatunk konfliktusokkal terheltődött meg az elmúlt hónapok során” – olvasható a levélben.

A Mazsihisz vezetői alternatív lehetőségként a józsefvárosi Sorsok Háza helyett egy olyan intézmény megvalósítását javasolták, amelyben a magyar–zsidó együttélés, a magyar és a zsidó kultúra szimbiózisa, a közösen létrehozott értékek kerülnének bemutatásra. Úgy vélték, az emlékévk keretében egyébként is felújítandó Rumbach Sebestyén utcai zsinagógában méltó helye lehetne az EMIH által is említett Együttélés Házának.

A Rumbach utcai intézmény módszertani és oktatási központjává válhatna az Együttélés Háza néven létrehozandó országos hálózatnak. A józsefvárosi projekt elhagyása jelentős költségmegtakarítást jelenthetne a költségvetésnek, ebből megoldható lenne a Páva utcai központ felújítása és a Rumbach Sebestyén utcai intézmény kialakítása.

A kormány azonban sem akkor, sem később nem mutatott hajlandóságot arra, hogy leállítsa a Sorsok Házát. A Mazsihisz vezetőinek levele kisebb visszhangot váltott ki, mint a bojkottról szóló döntés, amit a kormányzat képviselői kissé sértődötten fogadtak. Lázár János például aggodalmat keltő ultimátumnak, politikai akciónak nevezte a határozatot. Szerinte ez nem be-

folyásolja jó irányban a zsidók és a magyarok együttélését, ami „több száz éven át sikeres volt a Kárpát-medencében”.

Közben nyilvánosságra került, hogy a felkért szakértők – közöttük az Egyesült Államokban élő Deák István történészprofesszor vagy György Péter esztéta – sorra vizsautasították Schmidt Máriát. A főigazgató a vészorszak gyermekáldozataira emlékező központ létesítéséhez, egy olyan koncepció kidolgozásához kért segítséget, amely „képes áttörni a hetven évvel ezelőtti tragédia és a jelenünk közötti percepció gátat”. Schmidt bruttó 150 ezer forintot kínált a kétezer szavas terjedelemben maximált dolgozatért. Nem tudni, hogy végül mennyi pénzt fizetett ki.

64

A Sorsok Háza nemzetközi tanácsadó testülete is fogyásnak indult. Mások mellett Heisler András Mazsihisz-elnök is kilépett a főigazgató „együttműködési készségének teljes hiánya” miatt. Különösen érzékeny vesztés volt, hogy a tekintélyes jeruzsálemi Jad Vasem intézet is faképnél hagyta Schmidt Máriát. Yossi Gevir elnöki főtanácsadó indoklasként közölte: a projekt szervezői következetesen és egyoldalúan a magyarországi zsidó közösség és a nemzetközi felek, köztük a Jad Vasem bármilyen valódi és érdemi részvétele nélkül fejlesztik az intézményt. A Jad Vasem elvárta, hogy az intézet nevét „semmilyen összefüggésben ne használják fel úgy, hogy abból a projektben való részvételre vagy annak támogatására lehessen következtetni”.

Kevésbé szalonképesen (és nem hivatalosan) Yehudit Shendar, a Jad Vasem másik képviselője azt írta: „Tényleg itt az ideje, hogy meg-

szabaduljunk ettől az intézménytől és ettől a nőtől”.

A Schmidt Mária személye körüli konfliktusok az elkövetkező hónapokban különböző formákat öltöztek, mígnem 2014 októberében egészen új minőségbe csaptak át. Történetesen egy Fideszhez közeli orgánus, a Heti Válasz tette közzé Schmidt Mária terjedelmes írását, amelyben a főigazgató nem csupán hagyományos ellenfelét, a Mazsihiszt osztotta ki, hanem az akkor már miniszter Lázár Jánosnak is csúnyán nekiment.

Lázár előzőleg – a jobboldalt is megosztó lépéssel – tanácsadójává fogadta Zoltai Gusztávot, a Mazsihisz tavasszal leköszönt (távozásra kényszerült) ügyvezető igazgatóját. Egyúttal a korábbinál határozottabb módon arról biztosította a zsidó szervezeteket, hogy konszenzus nélkül nem nyílik meg a Sorsok Háza.

Schmidt Mária úgy ítélte meg, hogy – „szabad utat engedve annak a gyűlöletorgiának, amely oly jellemző rájuk” – ugyanazok indítottak bel- és külföldön kíméletlen támadást vele és a józsefvárosi központtal szemben, akik annak idején a Terror Háza Múzeum ellen is médiahadjáratot folytattak.

A politikai támadássorozat élére a „lehető legszerencsétlenebb módon” a Mazsihisz állt, amely ellenőrzési, felügyeleti jogra tart igényt a Sorsok Háza kialakításával kapcsolatban. Pedig ő – mármint Schmidt Mária – mindig jóhiszemű, szakmailag felkészült és korrekt módon járt el. Ellene viszont alantas eszközöket alkalmaztak. A Mazsihisz vezetői „önérdekeiktől vezérelve provokálnak folyamatosan természetlen viszályt a kormányral és annak minden intézkedésével szemben. A Sorsok Házát

támadva azt sem tekintik túl nagy árnak, ha ezzel ellehetetlenítik, hogy méltón emlékezessünk a holokauszt áldozataira, meggyilkolt honfitársainkra”.

A főigazgató megrökönyödéssel írt arról, hogy Lázár János a „pu-fajkás és munkásörmúltú” Zoltai Gusztávot kérte fel tanácsadójának. Ne lepődjünk meg – jegyezte meg –, ha majd Gyurcsány Ferencet ülteti ki maga mellé kormánytanácsadóként.

Schmidt Mária azt is kifogásolta, hogy a miniszter csak a hazai és nemzetközi zsidó szervezetekkel kialakított konszenzus esetén akarja megnyitni a Sorsok Házát. Ezzel – vélekedett – egy mintegy kétezer embert képviselő vallásos szervezet, a Mazsihisz fogja „cenzúrázni a magyar kormány egyik fontos nagyberuházásának tartalmát”. Márpedig ilyesmire Magyarországon az állam és egyház 19. század végi szétválástól óta nem volt példa. Arról nem beszélve, hogy „a nemzetközi zsidó szervezeteknek beleszólási jogot adni anélkül, hogy egy fillérrel is beszálltak volna az intézmény létrehozásába, szembemegy a szuverén magyar állam felelősségével, amit saját múltjáért, jelenéért és jövőjéért visel”.

A főigazgató következtetése szerint Lázár János „újra kifejezésre juttatta, hogy azok az erkölcsi értékek, az a fajta értékközösség, ami a jobboldali politikai tábor meghatározza, az ő számára nem jelentenek semmit”. Ha a politika a „mindent átható cinizmusra és az elvtelenségre látszik lecsupaszodni, akkor megkezdődik a visszaszámlálás”.

Heisler András, a Mazsihisz elnöke nem hagyta szó nélkül Schmidt Mária eszmefuttatását. A főigazgató asszony szerint a közélet ritkán látható mélységeibe süllyedt.

A konfliktusokért kizárólag másokat tesz felelőssé, az viszont nem jut eszébe, hogy esetleg ő maga lehet a hibás. Írása hemzseg a tévedésektől és a csúsztatásoktól, „színvonalatlan csapkodás az egész”.

A Schmidt Máriával való együttműködés esélye folyamatosan csökken. Heisler Andrásnak olyan érzése támadt, mintha valóban elkezdődött volna valamiféle visszaszámlálás – csak éppen Schmidt Mária számára.

Lehetett még fokozni. Már 2015-öt írtunk, amikor Lázár János véleményezésre szétküldte a Sorsok Háza koncepcióját, legalábbis azt a Schmidt Mária által jegyzett 2013-as változatot, amelyet a Miniszterelnökség nagy nehezen megkapott a nemzeti vagyonkezelőtől. Egyöntetű volt az elutasítás.

Molnár Judit történész, aki a szegedi hitközség felkérésére készítette el állásfoglalását, hangsúlyozta: a jórészt fotókból álló „koncepció” a valóságot torzítva azt sugallja, hogy a magyar holokauszt felelősei csak a németek és a nyilasok voltak, a képek feliratait „zavarosak, sokszor hibásak, hiányosak, értelmezhetetlenek”.

Szakmailag használhatatlannak minősítette a munkát Heisler András, míg Karsai László szakvéleményében olyan „kapkodva, mindenfajta előkészítés és ellenőrzés nélkül összehányt” anyagról írt, amely vitára is alkalmatlan. Nem tudott mit kezdeni a koncepcióval az EMIH és a Mazsike (Magyar Zsidó Kulturális Egyesület) sem. Kifejezetten lesújtó volt a véleménye az MTA-nak, valamint az ELTE-nek is, amelynek nevében György Péter válaszolt. A Magyar Művészeti Akadémia jobbnak látta, ha nem folyik bele a vitába: sem javaslatot, sem észrevételt nem fogalmazott meg.

Az újabb kínos ügy hatására Schmidt Mária többször kijelentette, hogy van végleges koncepció is – ezt azonban egyelőre nem hozta nyilvánosságra. Közlésével szemben a kormány és a zsidó szervezetek részéről többen is állították, hogy Schmidt csak látványterveket mutatott nekik, írásos koncepciót nem.

A kormány változatlanul ragaszkodik a konszenzushoz, ha kell, akkor évekig folytatja az előkészítő tárgyalásokat. Schmidt Mária erre obstrukcióra váltott: már nem berzenkedik a zsidó szervezetek „vétójoga” miatt, hanem ellenkezőleg, módfelett széles körű egyeztetést sürget. Ha konszenzus, akkor legyen konszenzus. Nem elég a zsidó szervezetek képviselőivel tárgyalni, Lázár okfejtéséből szerinte az következik, hogy megállapodásra kell jutni más egyházakkal, romákkal és melegekkel, a tanárok és a diákok érdekképviselével, a hallgatói önkormányzatokkal is.

Ha így megy tovább, a kormányzati elszánás könnyen valósággá válhat: ki tudja, talán tényleg évekig is eltarthat, mire a Józsefvárosban megnyílik a rossz előjelekkel induló új emlékközpont.

Pedig a Miniszterelnökség kalkulációja szerint az építkezés valamikor március végén várhatóan befejeződik. Az építészeti tervek alapján a központ három nagy egységből áll: a mementóként kezelt régi állomásépületből, az épület előtti tér alatt újonnan létesített kiállítási komplexumból, valamint az e fölé magasodó installációs tornyokból.

Nem sokkal március idusa után az emlékhelyet – legalábbis a Fiumei út felől – még fekete építési palánk védte. A néhol meglévő lyukakon beleshetett az ember, de sokat nem látott: barakkszerű, talán támfalként is szolgáló építmény zárta el a kilátást. A munkálatokra csak egy égbe nyúló, magányos létra utalt.

Alkonyat után az egyik épületben égett a villany, a tornyokkal kombinált hatalmas Dávid-csillag hideg fényt vetett. Az építkezést dokumentáló, a Sorsok Háza Facebook-oldalán közzétett fotók megerősítik azt a helyszínen szerzett benyomást, hogy a munka dandárjával már valóban végzett a kivitelező.

Nem tudni, mi a helyzet a föld alatt létrehozott „kiállítási komplexummal”, de ami az épületeket illeti: úgy látszik, minden rendben. Legalábbis kívülről.

(Cikkünkhöz a Népszabadság tudósításai, interjúi mellett az MTI híreit, valamint a Heti Válasz, az Index, a Magyar Narancs és a Mandiner írásait, az állami televízió híradóját használtuk fel.)

